

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De invloed van een 'modeboek': Martinus van Troppaus Chronicon pontificum et imperatorum en de inhoud van het Berghse kroniekenhandschrift

Schoenaers, D.J.C.; Anrooij, W. van; Verbij-Schillings, J.

Citation

Schoenaers, D. J. C. (2021). De invloed van een 'modeboek': Martinus van Troppaus Chronicon pontificum et imperatorum en de inhoud van het Berghse kroniekenhandschrift. In W. van Anrooij & J. Verbij-Schillings (Eds.), *Werken uitgegeven door 'Gelre', vereniging tot beoefening van Geldersche geschiedenis, oudheidkunde en recht* (pp. 223-241). Hilversum: Verloren. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3238849>

Version: Publisher's Version

License: [Licensed under Article 25fa Copyright Act/Law \(Amendment Taverne\)](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3238849>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

De invloed van een ‘modeboek’

Martinus van Troppaus *Chronicon pontificum et imperatorum* en de inhoud van het Berghse kroniekenhandschrift

DIRK SCHOENAERS

Gedurende drie eeuwen was het *Chronicon pontificum et imperatorum* van Martinus van Troppau († 1278) één van de populairste geschiedenisboeken in Europa. Tegenwoordig is zijn pausen- en keizerskroniek nog in een vijfhonderdtal handschriften bewaard. Daarnaast bestaan er vertalingen of bewerkingen in het Armeens, Catalaans, Duits, Engels, Grieks, Frans, Italiaans, Nederlands en Perzisch. Tot in de zestiende eeuw gebruikten historiografen door heel Europa de Latijnse wereldkroniek als bron voor gewestelijke en universele geschiedschrijving.¹ In 1960 rekende J.J. Mak de kroniek nog tot de diverse ‘modeboeken’ van bepaald ‘inferieure kwaliteit’, die Jan van Boendale voor zijn oeuvre had geraadpleegd.² Sindsdien is de tekstoverlevering van het *Chronicon* grondig onderzocht en blijkt dat deze typering verre van juist is.³ De parallelle voorstelling van pausen- en keizersgeschiedenis in blokken van een halve eeuw maakte van het compendium een uitermate efficiënt en populair naslagwerk.⁴ Het wekt dus amper verbazing dat in het Berghse kroniekenhandschrift (‘s-Heerenberg, Huis Bergh, inv.nr. 2095) twee gedeeltelijke vertalingen van Troppaus *Chronicon* het bredere kader vormen voor de gewestelijke geschiedenis van kerkvorsten en wereldlijke heersers in het Maas-Rijngebied. De berijmde pausengeschiedenis uit Boendales *Lekenspiegel* (f. 11r-42v) en de prozavertaling van het keizersgedeelte (f. 111r-211v) vullen samen ongeveer zestig procent van het handschrift.⁵

In de Nederlanden werd Troppaus kroniek, net als elders in Europa, al snel een groot succes. Uit de periode tussen circa 1275 en 1500 kennen we een veertigtal handschriften die in de Nederlanden werden gemaakt of waarvan een middeleeuwse bezitter uit de Nederlanden bekend is. In de voorbije decennia is de verspreiding van het *Chronicon* in onder andere Engeland en Po-

1 Het onderzoek voor deze bijdrage werd uitgevoerd met ondersteuning van de Europese Commissie onder onderzoeksprogramma H2020-EU.1.3.2 als onderdeel van het MSCF-project ReFraMed Histories (Grant agreement ID: 839498). A.-D. von den Brincken, ‘Martin of Opava [Martin of Poland]’, in G. Dunphy (red.), *Encyclopedia of the medieval chronicle*, dl. 2 (Leiden/Boston: Brill, 2010), pp. 1085-1088.

2 J.J. Mak, ‘Boendale-studies: III. Boendale en “Pseudo-Petrus”’, *TNTL*, 77 (1959-1960), pp. 111-112.

3 De tekstoverlevering van Troppaus kroniek was het onderwerp van een aantal monumentale studies van Anna-Dorothee von den Brincken: A.-D. von den Brincken, ‘Studien zur Überlieferung der Chronik des Martin von Troppau (Erfahrungen mit einem massenhaft überlieferten historischen Text)’, *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*, 41 (1985), pp. 460-531; idem, ‘Studien zur Überlieferung der Chronik des Martin von Troppau. Zweiter Teil’, *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*, 45 (1989), pp. 551-591; idem, ‘Studien zur Überlieferung der Chronik des Martin von Troppau. Erste Nachträge’, *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*, 50 (1994), pp. 611-613.

4 A.-D. von den Brincken, ‘In una pagina ponendo pontifices, in alia pagina imperatores. Das Kopieren der tabellarischen Papst-Kaiser-Chronik des Martin von Troppau OP († 1278)’, *Revue d’histoire des textes*, 18 (1988), pp. 109-136.

5 Zie voor Boendales pausengeschiedenis ook de bijdrage van Era Gordeau in deze bundel (pp. ...-...).

len nauwkeurig in kaart gebracht.⁶ Een vergelijkbaar overzicht van de tekstoverlevering in de Nederlanden is er nog niet.⁷ In deze bijdrage beperk ik me tot wat het Latijnse *Chronicon* ons kan vertellen over het Berghse kroniekenhandschrift. Om te achterhalen of de vertaling van de keizerskroniek, die enkel bekend is uit het Berghse handschrift, werd gemaakt met de Berghse tekstverzameling in het achterhoofd, is het nuttig de vertaling te vergelijken met de verschillende gedaantes waarin het *Chronicon* in de Latijnse handschriften verscheen.

Het is geen uitgemaakte zaak dat de prozavertaling aanvankelijk alleen de keizerskroniek bevatte. Bovendien heeft het er alle schijn van dat Troppaus kroniek de inspiratie leverde voor de uiteindelijke opbouw van de Berghse verzameling. In het kroniekenhandschrift kregen memorabele gebeurtenissen uit de eigen omgeving, net als in handschriften met het *Chronicon*, een plaats binnen de tweedeling tussen de geestelijke en wereldlijke macht (de tweezwaardenleer). Dat gebeurde bijvoorbeeld in handschriften waarin Troppaus kroniek was aangevuld met een of meer voortzettingen, in verzamelhandschriften met het *Chronicon* en in compilaties die gebaseerd waren op de pausen- en keizerskroniek. Door het Berghse handschrift te beschouwen in de bredere context van deze Latijnse traditie, komen enkele factoren die de selectie en volgorde van de teksten in het handschrift naar het zich laat aanzien hebben beïnvloed beter in beeld en krijgen we tegelijk zicht op de eigenheid van de kroniekenverzameling.

Het *Chronicon* van Martinus van Troppau en de Berghse keizerskroniek

Van Troppaus *Chronicon* zijn drie versies bewaard. De keizerskroniek in het Berghse kroniekenhandschrift is een prozavertaling van de C-versie die aanvankelijk eindigde met het pontificaat van Johannes XXI. In een latere redactie werd diens opvolger, Nicolaas III, in de proloog als voorlopig eindpunt van de pausengeschiedenis vermeld. Mogelijk actualiseerde Troppau zijn kroniek dus nog een laatste keer kort voordat hij in de winter van 1278 overleed op weg naar Gniezno, luttele maanden nadat hij tot aartsbisschop van dat Poolse bisdom was benoemd.⁸

Het belangrijkste verschil tussen de C-versie en eerdere versies van het *Chronicon* is de Romeinse voorgeschiedenis die tussen de proloog en de pausenkroniek is ingevoegd. In deze *Historia Romana* gaf de dominicaan een overzicht van de vier wereldrijken en verhaalde hij de stichting van Rome. Na een beschrijving van de stad waar hij al in 1261 het ambt van pauselijk penitentiarius bekleedde, behandelde Troppau de geschiedenis van het Romeinse Rijk tot aan de geboorte van Christus. Een andere nieuwigheid was de controversiële historie van pausin

6 Over de tekstoverlevering in Engeland: W.-V. Ikaš, 'Martinus Polonus' chronicle of the popes and emperors: a medieval best-seller and its neglected influence on medieval English chroniclers', *The English Historical Review*, 116 (2001), pp. 327-341; idem, Martin von Troppau (Martinus Polonus) O.P. (†1278) in England. Überlieferungs- und wirkungsgeschichtliche Studien zu dessen Papst- und Kaiserchronik (Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert, 2002); idem (ed.), *Fortsetzungen zur Papst- und Kaiserchronik Martins von Troppau aus England*, *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Germanicarum, Nova series* 19 (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2004). Over de tekstoverlevering in Polen: J. Soszyński, 'A survey of medieval manuscripts containing the chronicle of Martin the Pole in Polish collections', *Studia o Rukopisach*, 27 (1989-1990), pp. 113-133; J. Soszyński, *Kronika Marcina Polaka i jej średniowieczna tradycja rękopiśmienna w polsce* (Warschau: Wydawnictwa IHN PAN, 1995).

7 Een eerste aanzet tot een dergelijke synthese op basis van handschriftenproductie, -bezit en brongebruik hoop ik elders te geven.

8 De gegevens over de biografie van Martinus van Troppau zijn ontleend aan Von den Brincken, 'Martin of Opava' en Ikaš, 'Martinus Polonus' Chronicle', pp. 327-332.

Johanna die na het pontificaat van Leo IV was toegevoegd. Dat verhaal komt echter niet in alle exemplaren van de C-versie voor.

SCHEMA 1 DE DRIE VERSIES VAN HET *CHRONICON PONTIFICUM ET IMPERATORUM*.

Versie	Datering	Eindpunt aangekondigd in de proloog
A	omstreeks 1268	Clemens IV (15 februari 1265-29 november 1268)
B	na 1268 1271/72	Clemens IV of Gregorius X (gekozen op 1 september 1271 / gewijd op 27 maart 1272-10 januari 1276).
C	na september 1276 / november 1277	Johannes XXI (8 september 1276-20 mei 1277) of Nicolaas III (25 november 1277-22 augustus 1280)

In de Berghse prozavertaling volgt op de proloog inderdaad een vertaling van de *Historia Romana* die kenmerkend is voor de C-versie. Dat de keizerskroniek in het Berghse handschrift teruggaat op de vroegste redactie van deze versie blijkt uit de aankondiging van ‘pauwes Johan den XXI’ als eindpunt van de pausenkroniek. Of het handschrift dat als voorbeeld diende voor de vertaling ook de uitbreiding over pausin Johanna bevatte, weten we niet. De prozavertaling van het *Chronicon* is namelijk alleen bewaard in het Berghse handschrift en daarin wordt de pausengeschiedenis verteld door middel van een omvangrijk excerpt uit *Der leken spiegel* van Jan van Boendale.⁹

Een prozavertaling van Troppaus *Chronicon* zonder de pausenkroniek?

De prozavertaling in het Berghse kroniekenhandschrift bevat enkel de proloog, de *Historia Romana*, en de keizersgeschiedenis; de pausenkroniek ontbreekt. Aangezien de Berghse kroniekenverzameling opent met Boendales veertiende-eeuwse rijmbewerking van passages uit Troppaus pausengeschiedenis, lijkt het plausibel dat van de nog ontbrekende keizersgeschiedenis een afzonderlijke (proza)vertaling moest worden gemaakt.¹⁰ Toch is een ander scenario aannemelijker. Waarschijnlijk bevatte de oorspronkelijke prozavertaling van het *Chronicon* waarvan in het Berghse handschrift enkel de keizerskroniek te vinden is, wel degelijk een pausenkroniek, die dan op een later tijdstip uit de tekst werd verwijderd.

De aanwezigheid in het Berghse handschrift van het ‘kardinaalskapittel’ laat namelijk vermoeden dat in de prozavertaling na de *Historia Romana* aanvankelijk nog een pausendeel volgde. In de C-versie vormde het kardinaalskapittel het scharnierpunt tussen de beknopte Romeinse geschiedenis en de pausenkroniek. In handschriften met de C-versie van het *Chronicon* zag de traditionele volgorde van de onderdelen er als volgt uit:

⁹ In de Duitse Handschriftencensus staat de Berghse vertaling in de lijst van handschriften met de Hoogduitse vertaling. De Duitse vertaling is echter gebaseerd op de redactie die liep tot Nicolaas III. Bovendien bevatte het Latijnse voorbeeld van deze vertaling vermoedelijk een voortzetting tot 1308, waarvan in de Berghse prozavertaling elk spoor ontbreekt. Vgl. ‘Martin von Troppau: Chronik, dt.’ in Handschriftencensus, maart 2020, <<http://www.handschriftencensus.de/werke/981>> (20 januari 2021).

¹⁰ Zie voor een hypothese over de mogelijke beschikbaarheid van een handschrift met *Der leken spiegel* in de omgeving van de kopiist de bijdrage van Era Gordeau in deze bundel (pp. ...-...).

- Proloog
- Bronnenlijst
- *Historia Romana*
- Kardinaalskapittel
- Pausen- en keizerskroniek

Op de grens tussen de *Historia Romana* en het kardinaalskapittel gaat Martinus van Troppau dieper in op de tweezwaardenleer. In niet mis te verstane bewoordingen geeft hij te kennen dat de ‘biscopeclike autoriteite’ de absolute voorrang had op de ‘keyserlicke mogentheit’.¹¹ Die rangorde weerspiegelde zich ook in de opbouw van zijn kroniek. Op de eerste bladzijde van elke opening kwam ‘der geistlicheit’ als het helderste licht, op de tegenoverliggende pagina de keizers ‘alz vanden mynsten licht dat den nacht dient’.¹² Troppau sluit het kardinaalskapittel af met een bruggetje naar de pausengeschiedenis en de aankondiging ‘vanden ijrsten alrehoichsten biscop Onssen Here Jhesu Cristo’.¹³ Her en der in de proloog, de *Historia Romana* en het kardinaalskapittel vinden we vergelijkbare vooruitwijzingen naar een pausendeel dat in de prozavertaling in het Berghse handschrift ontbreekt.

Het valt niet uit te sluiten dat de vertaler de pausengeschiedenis bewust achterwege liet, maar dat hij zijn Latijnse brontekst voor het overige getrouw vertaalde, met dergelijke fantoomverwijzingen als resultaat. Vrijwel zeker is dat hij geen rekening hield met Boendales *Lekenspiegel* of de uiteindelijke structuur van het Berghse handschrift. Aangezien bij Boendale de pausenreeks niet verder reikte dan Leo III (795-816), hield de vermelding van Johannes XXI in de proloog van de Berghse prozavertaling als verwijzing naar het excerpt uit *Der leken spiegel* geen steek. Bovendien werd de prozavertaling ná Boendales bewerking ingelast, zodat de vooruitwijzingen naar de pausenkroniek hun doel misten. Minstens één keer verwijst de prozavertaling onafhankelijk van de Latijnse brontekst naar de pausengeschiedenis:

Marcianus imperator, qui tunc Constantinopoli morabatur, vidit in sompnis arcum Totiles fractum, ex hoc intelligens ipsum esse mortuum.¹⁴

Doe sach keyser Marcianus, di doe te Constantinopolen was, in sijnen slaipe dat Attilen hantbaech te braken was. Dair bij verstonde hij dat hij doijt was. Van desen Attilius, siet in capitulo van pauwes Leo.¹⁵

Het is best mogelijk dat de verwijzing naar het pausenhoofdstuk over Leo I via een annotatie in de Latijnse legger in de prozavertaling terecht is gekomen. Dat verandert echter niets aan het feit dat Boendale in zijn versie van het betreffende pausenhoofdstuk Attila noch Marcianus bij naam noemt. Dat was anders in de Latijnse pausenkroniek van Martinus van Troppau en bijgevolg mogelijk ook in de (hypothetische) prozavertaling daarvan.

Wanneer de pausengeschiedenis uit de prozavertaling werd gelicht, is niet duidelijk. Mogelijk bevatte het voorbeeld dat de kopiist van het Berghse kroniekenhandschrift benutte alleen de

11 's-Heerenberg, Huis Bergh, inv.nr. 2095, f. 135v.

12 Idem, f. 135v-136r.

13 Idem, f. 137v.

14 A.-D. von den Brincken (ed.), Martin von Troppau *Chronicon pontificum et imperatorum*, juli 2014, <<http://www.mgh.de/ext/epub/mt/index.htm>> (20 januari 2021). Het pontificaat van Leo I onder het jaartal CCCCLXIV.

15 's-Heerenberg, Huis Bergh, inv.nr. 2095, f. 163v.

keizerskroniek, maar het is even aannemelijk dat hij de pausenkroniek wegliet omdat er al een pausengeschiedenis (die van Boendale) beschikbaar was. Daarnaast is er nog een derde mogelijkheid. De uitgekrabde foliëring in de keizerskroniek bewijst namelijk dat dit deel enige tijd een zelfstandig leven leidde, vooraleer het werd samengevoegd met het excerpt uit *Der leken spiegel* en de gewestelijke kronieken. De weggesneden custode op de versozijde van het onbeschreven blad CCXII laat bovendien vermoeden dat er na de keizerskroniek nog een andere tekst volgde.¹⁶ In handschriften van Troppaus *Chronicon* werden de resterende folia in het laatste katern van het eerste deel vaak blanco gelaten zodat het tweede deel begon op een nieuw katern.¹⁷ Het is dus denkbaar dat de gebruikseenheid met de keizersgeschiedenis die uiteindelijk in het Berghse handschrift terecht kwam, aanvankelijk ook de prozavertaling van de pausenkroniek bevatte. Om een niet nader bepaalde reden liet de samensteller de katernen met de pausengeschiedenis weg toen de keizerskroniek in het Berghse handschrift werd opgenomen. Deze gang van zaken veronderstelt dat de volgorde van de onderdelen in de prozavertaling in het Berghse handschrift aanvankelijk beantwoordde aan een specifieke verschijningsvorm van het *Chronicon* (type VI, zie schema 2) waarin de pausenkroniek in haar geheel volgde op de keizersgeschiedenis en de oorspronkelijke rangorde was omgekeerd.

Lang niet alle handschriften volgden de oorspronkelijke opmaak van het *Chronicon* waarbij telkens vijftig regeringsjaren van pausen (verso) en keizers (recto) op tegenoverliggende pagina's werden gepresenteerd.¹⁸ Von den Brincken onderscheidt zes verschijningsvormen:

SCHEMA 2 DE ZES VERSCHIJNINGSVORMEN VAN HET *CHRONICON PONTIFICUM ET IMPERATORUM*.

Type	Vorm
Pausen en keizers op tegenover elkaar liggende bladzijden	
I	Vijftig regels/jaren per bladzijde.
II	Wisselend aantal regels/jaren per bladzijde.
III	Geen verband tussen aantal regels en aantal jaren.
Pausen en keizers gemengd in een doorlopend verhaal	
IV	Afwisselend vijftig jaar pausen- en vijftig jaar keizersgeschiedenis na elkaar.
V	Afwisselend pausen en keizers na elkaar. Geen vast aantal jaren.
Pausen en keizers volledig apart	
VI	Keizersgeschiedenis volgt als geheel op pausengeschiedenis (of omgekeerd).

In de Nederlanden circuleerden handschriften van alle drie de hoofdtypes. Onder de bewaarde handschriften komen type III en type VI veruit het vaakst voor. Het lijkt geen eenvoudige zaak om een zuivere keizerskroniek te distilleren uit handschriften van het gemengde type (IV en V). Het is dus waarschijnlijker dat de Berghse prozavertaling gebaseerd is op een Latijns handschrift waarin de pausen- en keizersgeschiedenis op tegenoverliggende bladzijden werd weergegeven (type I-III) of een handschrift van het type VI.

De proloog van de prozavertaling beschrijft een model waarin de pausen- en keizersgeschiedenis zich op tegenoverliggende bladzijden bevinden ('Dat is der geislicheit in der ijrster kaert,

¹⁶ Zie hierover de bijdrage van Anne Kortenweg in deze bundel (pp.).

¹⁷ Een voorbeeld hiervan in het Antwerpse handschrift Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience, B 413.

¹⁸ Von den Brincken, 'In una pagina' en Von den Brincken, 'Martin of Opava'.

Afb. 1 Proloog van de keizerskroniek. Antwerpen, Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience, B 413, f. 143r.

dair na vanden keyseren [...] inder anderre kaerten'), maar het is niet ongewoon dat kopiïsten een legger van de types I-III benutten en omwerkten naar een handschrift van type VI.¹⁹ In zulke gevallen werd de verwijzing naar de oorspronkelijke opmaak doorgaans wel aangepast. In de proloog van het *Chronicon* in een vijftiende-eeuws handschrift uit de Antwerpse Erfgoedbibliotheek (Afb. 1) bekende de kopiïst dat hij de vormgeving die broeder Martinus voor ogen stond had gewijzigd. De handelingen van keizers en pausen waren van elkaar gescheiden en aan beide reeksen waren nog een aantal namen toegevoegd.²⁰

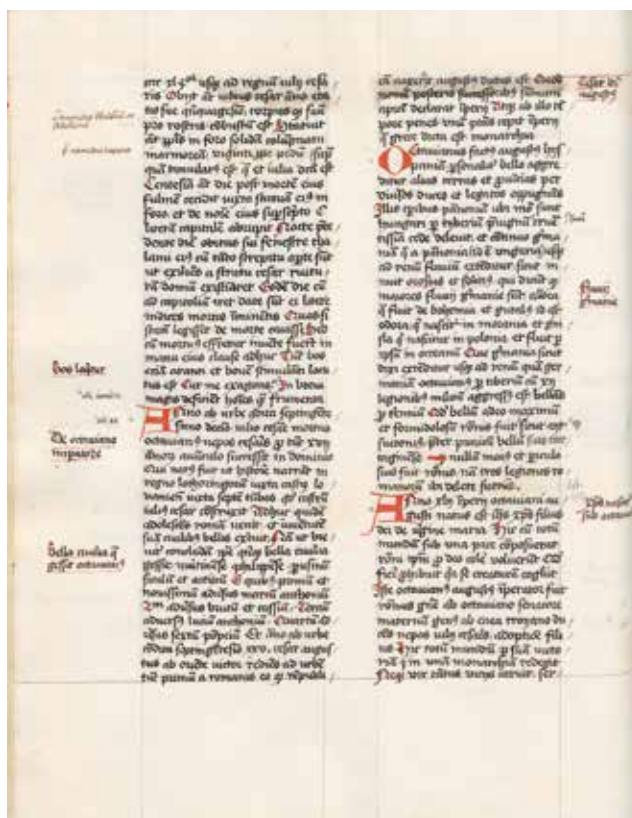
Bovendien was in het Antwerpse handschrift de rangorde van pausen en keizers omgekeerd zodat de pausengeschiedenis in haar geheel volgde op de keizersgeschiedenis. Net als in het Antwerpse exemplaar vinden we in een handschrift uit de Leidse Universiteitsbibliotheek (Afb. 2) eerst de keizers en dan pas de pausen.²¹ Op basis van het penwerk wordt dit Leidse handschrift

¹⁹ Citaat: 's-Heerenberg, Huis Bergh, inv.nr. 2095, f. 136r.

²⁰ Antwerpen, Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience, B 413.

²¹ Leiden, UB, BPL 69.

Afb. 2 Overgang naar de keizers-
kroniek. Het kardinaalskapittel is
samen met de pausenkroniek naar
achter opgeschoven. Leiden, UB, BPL
69, f. 16v.

doorgaans in de omgeving van Arnhem gesitueerd. De decoratie en het schrift wijzen op een ontstaansdatum in het derde kwart van de vijftiende eeuw.²² Daarmee staat het Leidse handschrift zowel in ruimte als in tijd erg dicht bij het Berghse handschrift.

Het voorgaande bevestigt de mogelijkheid dat de keizerskroniek in de Berghse prozavertaling aanvankelijk voorafging aan een nu verdwenen pausengeschiedenis die in een nieuw kartern begon. In dat geval werd de beslissing om de pausenkroniek weg te laten mogelijk pas in een later productiestadium van het Berghse handschrift gemaakt.

Toch is de daarvoor vereiste volgordewissel in het geval van de Berghse prozavertaling weinig waarschijnlijk. Dat heeft opnieuw te maken met de positie van het kardinaalskapittel. In de bewaarde handschriften gedraagt dit hoofdstuk zich als een inleiding op Troppaus Latijnse pausenkroniek. Als de pausengeschiedenis naar achter werd verplaatst, dan schoof het kardinaalskapittel mee op. Dat is bijvoorbeeld niet alleen zo in de eerder vermelde Antwerpse en Leidse handschriften, maar ook in de Hoogduitse vertaling. De verplaatsing in het Leidse exemplaar kan worden verduidelijkt aan de hand van het volgende inhoudsoverzicht:

22 J.P. Gumbert, *Illustrated inventory of medieval manuscripts*, dl. 2, Leiden, Universiteitsbibliotheek, BPL (Hilversum: Verloren, 2009), p. 34 en 40.

SCHEMA 3 INHOUD VAN LEIDEN, UB, BPL 69.

Folia	Inhoud
f. 1r-2v	Chronologische lijst van pausen (later toegevoegd)
f. 3r-6v	Alfabetische lijst van pausen en keizers
f. 7r-8v	Lijst van bisdommen per regio
f. 9r	Proloog + <i>Historia Romana</i>
f. 9v-15v	<i>Historia Romana</i>
	[traditionele volgorde: kardinaalskapittel]
	[traditionele volgorde: pausengeschiedenis, eventueel met voortzettingen]
f. 15v-49r	Keizersgeschiedenis
f. 49r-53r	Voortzetting tot 1444 met aandacht voor Brabant, Holland, Bourgondische hertogen
f. 53v	Blanco
f. 54r-54v	Kardinaalskapittel
f. 54v-84v	Pausengeschiedenis
f. 84v-94v	Voortzetting tot 1439 (Eugenius IV, sporadisch aandacht voor Nederlanden)
f. 95rv	Blanco
f. 96r-115v	<i>Descriptio terrae</i> met excerpt uit een <i>Cronica Iohannina</i> ; Burchardus de Monte Sion, <i>Descriptio terrae sanctae</i> (onvolledig)

In de Berghse prozavertaling bevindt het kardinaalskapittel zich echter tussen de *Historia Romana* en de keizerskroniek. Die plek is het best te verklaren als op een gegeven moment tussen het kardinaalskapittel en de keizersgeschiedenis een pausenkroniek uit de vertaling verwijderd is. Het is bijgevolg niet erg waarschijnlijk dat in het Berghse afschrift de keizerskroniek aanvankelijk werd gevolgd door een aparte productie-eenheid met de prozavertaling van de pausengeschiedenis en dat die pausenkroniek pas in een latere productiefase werd weggehaald.

Uit het voorgaande blijkt dat de samensteller van het Berghse handschrift voor de keizersgeschiedenis een beroep deed op een bestaande prozavertaling van het *Chronicon*. Naar alle waarschijnlijkheid omvatte die vertaling naast de keizersgeschiedenis aanvankelijk ook de pausenkroniek. De vraag of de vertaling van het pausengedeelte aanwezig was in het handschrift dat de samensteller als voorbeeld gebruikte, kan voorlopig niet worden beantwoord. Als dat het geval was, ging de pausenkroniek vooraf aan de keizerskroniek, in de volgorde die Troppau had bedacht. Of de kopiist van het Berghse handschrift de prozavertaling van de pausengeschiedenis oversloeg omdat het excerpt uit Boendales *Lekenspiegel* al beschikbaar was, blijft onzeker, maar uitgesloten is het niet.

Parallellen tussen de verzameling in het Berghse kroniekenhandschrift en de Latijnse traditie van het *Chronicon*

Of de samensteller van het Berghse handschrift Troppaus Latijnse kroniek kende, kan niet worden uitgemaakt op basis van de teksten over pausen en keizers die zich in het handschrift bevinden. Toch vertoont de rangschikking van universele en gewestelijke geschiedschrijving in het Berghse handschrift opmerkelijke overeenkomsten met een aantal Latijnse hand-

schriften en teksten die verband houden met het *Chronicon*.²³

De tekstverzameling in het Berghse kroniekenhandschrift gedraagt zich als een type VI-af-schrift van Troppaus Latijnse kroniek. De pausen- en keizersgedeelten volgen op elkaar in de gebruikelijke volgorde, maar worden van elkaar gescheiden door de kronieken over kerkelijke vorsten in het Maas-Rijngebied. De gewestelijke kronieken die volgen op het excerpt uit Boendales *Lekenspiegel* en de prozavertaling van de keizerskroniek, voegen een regionale component toe aan Troppaus macrogeschiedenis. Iets vergelijkbaars zien we in handschriften met het Latijnse *Chronicon*. Het merendeel van de handschriften met de Latijnse kroniek bevat namelijk voortzettingen waarin de lotgevallen van pausen en keizers worden verweven met gebeurtenissen uit de lokale en regionale geschiedenis.

In verzamelhandschriften met Troppaus kroniek en compilaties waarvoor het *Chronicon* model stond, zijn universele en regionale geschiedenis op een meer systematische manier gecombineerd, net als in het Berghse handschrift. De hiërarchische rangschikking van de gewesten in deze handschriften en teksten lijkt bovendien sterk op de uiteindelijke structuur van de Berghse kroniekenverzameling. Een nadere verkenning van enkele Latijnse handschriften die zowel in ruimte als in tijd dicht bij het Berghse handschrift staan, plaatst de structuur van het Berghse handschrift binnen deze bredere traditie, maar laat ook zien hoe in de kroniekenverzameling eigen accenten worden gelegd.

Selectie en verwerking van regionale berichten in de voortzettingen van het *Chronicon*

Ook na het overlijden van Martinus van Troppau, werd zijn kroniek voortdurend geactualiseerd. Voor de periode tussen 1276 en 1500 telde Heike Johanna Mierau een honderdtal verschillende continuaties, maar het werkelijke aantal ligt ongetwijfeld nog hoger. Dat de geschiedenis van pausen en keizers moest worden voortgezet was haast een vanzelfsprekendheid. Kopiïsten zorgden er geregeld voor dat op het einde van de tekst nog enkele onbeschreven bladen volgden zodat de kroniek later kon worden aangevuld. De meeste handschriften van het *Chronicon* bevatten dan ook één of meer voortzettingen.²⁴

Troppaus keizersreeks stakte in het jaar 1245, toen Frederik II door Innocentius IV werd afgezet. In de C-versie vulde de dominicaan de keizerskroniek aan met de rooms-koningen, die niet tot keizer waren gekroond, en nieuws uit de regio's waar hij zich thuis voelde: Centraal-Europa en Italië. De achtste kruistocht naar Tunis in 1270 werd het sluitstuk van het keizersdeel. De meeste voortzetters volgden het voorbeeld van Troppaus laatste kapitels en vervlochten de wapenfeiten van rooms-koningen en keizers met lokale berichtgeving. Wolfgang-Valentin Ikas omschrijft de Engelse vervolgen dan ook als 'mixtures of continental history and English affairs'.²⁵ Volgens Heike-Johanna Mierau schreven veel voorzetters niet echt een vervolg op de pausen- en keizersgeschiedenis, maar beschreven ze eerder het verleden van hun eigen gewest,

23 Zie voor de verhouding tot Middelnederlandse verzamelhandschriften de bijdrage van Mark Visscher in deze bundel (pp. ...-...).

24 H.J. Mierau, *Fortsetzungen zur Papst-Kaiser-Chronik Martins von Troppau und zu den Flores temporum (nach bekannten Enddaten)* Stand: Januar 2009, < <http://webserver1.mgh.de/fileadmin/Downloads/pdf/Fortsetzungen.pdf> > (20 januari 2021).

25 Ikas, 'Martinus Polonus', p. 332 n. 4.

bisdom, klooster of stad, aangevuld met gebeurtenissen die ze zelf hadden meegemaakt.²⁶

Een eerste verkenning van de voortzettingen in handschriften uit de Nederlanden wijst uit dat deze vervolgen qua opzet niet wezenlijk verschillen van de continuaties uit andere delen van Europa. Sommige kopiïsten namen de oudere, buitenlandse voortzettingen gewoon over uit hun voorbeeldtekst. In andere handschriften zien we juist inheemse voortzetters aan het werk, die opmerkelijk veel aandacht besteden aan wat er in hun thuisregio en de omringende gewesten gebeurt. De manier waarop dergelijke voortzettingen in type VI-handschriften zijn verwerkt, doet sterk denken aan wat er gebeurt in het Berghse handschrift. Op de pausenkroniek volgt een voortzetting met aandacht voor lokale aangelegenheden op het gebied van de geestelijke macht; op de keizerskroniek volgt een voortzetting waarin lokale berichtgeving over wereldlijke zaken is verwerkt.²⁷ Als voorbeeld neem ik opnieuw het Leidse handschrift:

SCHEMA 4 REGIONALE BERICHTGEVING IN DE VOORTZETTING VAN DE KEIZERSKRONIEK IN LEIDEN, UB, BPL 69, F. 49R-53R.

Keizer of rooms-koning	Regionale berichten
Rudolf I	5 mei 1288: Slag bij Woeringen. Hertog Jan I van Brabant verwerft Limburg tot in de eeuwigheid.
Adolf van Nassau	
Albrecht I van Oostenrijk	1302: Slag bij Kortrijk. Franse edellieden worden door Vlaamse boeren vermoord.
Hendrik VII	Hendrik VII trouwt met dochter van Jan I van Brabant.
Lodewijk IV van Beieren	Lodewijks zonen Willem en Albrecht waren graven van Henegouwen, Holland en Zeeland. Oorlog tussen bisschop van Luik en Namen. Opstand in Brugge. 1328: overstromingen in Holland.
Karel IV	1345: Willem van Holland en Henegouwen sneuvelt in de strijd tegen de Friezen. 1355: Jan III van Brabant sterft, voerde strijd tegen zeventien landsheren. Brabantse successieoorlog. 1371: Karel IV bevrijdt Wenceslas van Luxemburg uit zijn Gelderse gevangenschap. Karel IV verheft Luxemburg tot hertogdom (idem Gelre, Bar en Gulik). Het graafschap Loon vervalt aan Luik. Karel IV voert oorlog tegen Luik met bisschop Engelbert van der Mark. 1347: Zege voor de Luikse bisschop en Jan III van Brabant. Filips, grootvader van Filips van Bourgondië en Brabant, krijgsgevangen in Engeland. 1377: Karel IV bezoekt Leuven en Brussel. 1377: Dansers ('chorisantes') in Brabant.
Wenceslas van Bohemen	
Ruprecht van de Palts	Oprichting universiteit van Keulen.

²⁶ H.-J. Mierau, 'Continuaciones: Die Fortsetzungen zu Papst-Kaiser-Chroniken des späten Mittelalters', in J. Wenta (red.), *Die Geschichtsschreibung in Mitteleuropa. Projekte und Forschungsprobleme*, Subsidia historiographica 1 (Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Nikołaja Kopernika, 1999), p. 189.

²⁷ Een voorbeeld van deze structuur in schema 3.

Jobst van Moravië	
Sigismund van Luxemburg	Lidwina van Schiedam. Slag bij Azincourt, o.a. Antoon van Bourgondië sneuvelt. 1421: Kruisvaartexpeditie tegen de Hussieten met veel Brabantse edellieden.
Albrecht II van Habsburg	Albrecht II was langs moederskant verwant met Filips de Goede.
Frederik III	1442: Filips de Goede ontvangt Brabant en het graafschap Bourgondië en andere landen in leen van de keizer. 1443: Filips de Goede verwerft Luxemburg.

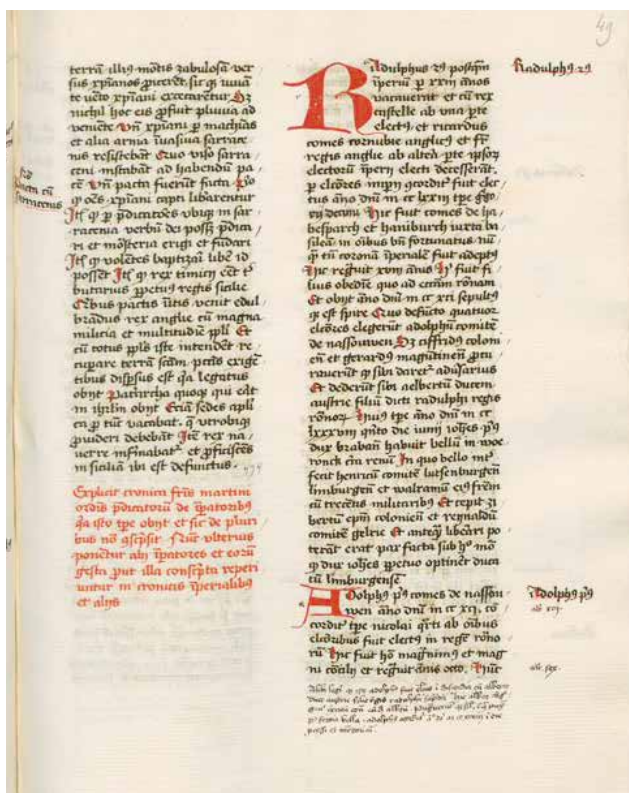
De overgang van Troppaus *Chronicon imperatorum* naar de voortzetting is keurig gemarkeerd (f. 49r, Afb. 3). In rode inkt staat te lezen dat de keizerskroniek van Martinus van Troppau hier eindigde omdat de auteur overleden was. Op basis van 'cronicis imperialibus et aliis' ('keizerlijke kronieken en andere bronnen') beschreef de voortzetter de daden van de 'alii imperatores' ('andere vorsten') die sinds 1270 de titel van rooms-koning of keizer hadden gevoerd. Maar hij rapporteerde ook wat er in Brabant aan de hand was en berichtte occasioneel over gebeurtenissen in de buurlanden: Holland, Luik, Loon en Vlaanderen. Door Filips de Stoute aan te wijzen als 'avus Philippi ducis Burgundie et Brabantie' (de grootvader van Filips, hertog van Bourgondië en Brabant) en de andere titels van diens kleinzoon onvermeld te laten, verraaft de voortzetter nog duidelijker zijn Brabantse afkomst.

Eén van de laatste berichten in de voortzetting van de keizerskroniek betreft de gruwelijke dood van kardinaal Giuliano Cesarina. Volgens de tekst in het Leidse handschrift werd de pauselijke gezant tijdens de slag bij Varna op 10 november 1444 door de Osmaanse vijand gevangen genomen en gevlid. De meest recente gebeurtenis uit het vervolg op de pausenkroniek is de uitvaardiging van het decreet voor de Armeniërs op 22 november 1439 tijdens het pontificaat van Eugenius IV. Waarschijnlijk dateert deze voortzetting dus uit de periode tussen 10 november 1444 en het aantreden van Nicolaas V op 18 maart 1447 en gebruikte de Gelderse kopiist van het Leidse handschrift een recente Brabantse legger.

Een aantal berichten in de Leidse voortzetting houdt direct verband met de Bourgondische hertog. Toch kan de aandacht voor de omringende gewesten slechts ten dele worden verklaard doordat Brabant, Vlaanderen en Holland vanaf 1433 samen deel uitmaakten van de Bourgondische personele unie. Net als andere kroniekschrijvers keken de continuatoren van het *Chronicon* voortdurend over de landsgrenzen heen. De voortzettingen werpen dan ook licht op het informatienetwerk en de geografische horizon van deze historiografen. Nieuws over rampspoed en grote veldslagen resoneerde ver buiten de regio. Daarnaast werden internationale berichten vaak opgenomen vanwege het exemplarische karakter en de lokale implicaties van een gebeurtenis.²⁸ Dat geldt ook voor de berichten over de buurlanden in de Leidse voortzetting.

Bij de berichten over de Luikse opstand, de slag bij Azincourt, en de kruistocht tegen de Hussieten maakt de voortzetter het verband met het hertogdom of de Brabantse dynastie meteen zichtbaar. In andere gevallen wordt de connectie met Brabant niet geëxpliciteerd, maar bestaat er toch een duidelijk verband met het hertogdom of de Brabantse dynastie. Bij het vermelden

²⁸ D. Schoenaers, "'United we stand?' Representing revolt in the historiography of Brabant and Holland (fourteenth to fifteenth centuries)', in J. Firnhaber-Baker, met D. Schoenaers (red.), *The Routledge history handbook of medieval revolt* (Abingdon/New York: Routledge, 2017), pp. 104-129.

Afb. 3 Overgang tussen de keizerskroniek en de voortzetting daarop. Leiden, UB, BPL 69, f. 49r.

van de Guldensporenslag in 1302 zegt de voortzetter bijvoorbeeld niet dat heel wat Brabanders op de Groeningekouter waren gesneuveld, ondanks de terughoudendheid van Jan II van Brabant om zich te mengen in het conflict. De Brabantse connectie blijft ook onvermeld in het bericht over de expeditie tegen Friesland waarin Willem IV van Holland en Henegouwen het leven liet: Willems echtgenote Johanna werd later hertogin van Brabant.²⁹ Bij deze korte berichten was explicitering waarschijnlijk ook niet nodig. Heike-Johanna Mierau heeft opgemerkt dat in de voortzettingen van pausen- en keizerskronieken de berichten vaak erg beknopt zijn. Blijkbaar waren de mededelingen in de continuaties vooral bedoeld om herinneringen op te roepen en hechtten de voortzetters minder belang aan de overdracht van gedetailleerde historische feitenkennis.³⁰

De regionale berichten in de Leidse voortzetting kunnen worden ingedeeld in een aantal categorieën, die ook aanwijsbaar zijn in andere vervolgen. In onderstaand overzicht zijn de regionale gegevens uit twee voortzettingen naast elkaar gezet: die in het Leidse handschrift en de continuatie uit een veertiende-eeuws verzamelhandschrift dat tussen 1330 en 1350 geschonken werd aan de Sint-Trudoabdij in Sint-Truiden (Londen, British Library, Add. 22.635). Afgaande op

29 Het hoofdstuk over de Hollandse graaf en rooms-koning Willem II dat in het Leidse handschrift aan Troppaus keizerskroniek is toegevoegd, is eveneens goed te begrijpen vanuit Brabants perspectief: deze Willem had zijn titel te danken had aan zijn oom, de Brabantse hertog Hendrik II, die bedankt had voor het koningschap.

30 Mierau, 'Continuaciones', p. 186.

de inhoud ontstond de voortzetting in het Londense handschrift na 1319, misschien omstreeks 1334, in het grensgebied tussen Brabant en het graafschap Loon, waar de Sint-Trudoabdij gevestigd was.³¹

SCHEMA 5 REGIONALE BERICHTGEVING IN DE VOORTZETTING VAN DE KEIZERSKRONIEK IN LEIDEN, UB, BPL 69 EN LONDEN, BRITISH LIBRARY, ADD. 22.635.

	Leiden, Universiteitsbibliotheek, BPL 69	Londen, British Library, Add. 22.635
Geografisch bereik	Brabant, Holland, Keulen, Luik, Loon en Vlaanderen	Brabant, Keulen, Aken, Holland en Frankrijk
Dynastieke allianties	Vooraf Holland-Henegouwen en Bourgondië	
Overlijden van vorsten	Jan I (Brabant), Jan III (Brabant), Antoon van Bourgondië (Brabant), Willem IV (Holland-Henegouwen)	Jan I (Brabant), Willem II (Holland), Floris V (Holland), Willem IV (Gulik)
Conflicten met internationale uitstraling	Slag bij Woeringen, Guldensporenslag, Azincourt	Slag bij Woeringen Guldensporenslag, territoriale twist tussen Edward II en Filips IV over Gascogne
Successieoorlogen	Limburg, Brabant, Loon	Limburg
Opstanden	Brugge, Luik	Aken (Gertrudisnacht)
Religieuze vervolging en kruisvaarten	Kruisvaartexpeditie tegen de Hussieten	Armenkruistocht, Jodenvervolging in Brabant, vervolging van de Tempeliers
Rampspoed	Watersnood in Holland	
Wonderlijke gebeurtenissen	Uitbraak van danszucht in Brabant	
Bekende streekgenoten		Albertus Magnus, Seger van Brabant
Voorbeelden van exemplarische devotie	Lidwina van Schiedam	Jonge asceet/mystica uit Herk-de-Stad (Elizabeth Begaerts?)

De selectie van regionale onderwerpen in het handschrift uit de Sint-Trudoabdij vertoont een zekere overeenkomst met de berichten uit de Leidse voortzetting. Net als Lidwina van Schiedam werd een jonge vrouw uit Herk-de-Stad (Elizabeth Begaerts?) die beweerde dat ze behalve het heilige sacrament geen ander voedsel verdroeg, meermaals getest met een ongewijde hostie.³² Dergelijke verhalen over exemplarische devotie werden door voortzetters gretig doorverteld.³³ De internationale invloed van andere gebeurtenissen was zodanig groot dat ze in de vele vervolgen haast niet konden ontbreken. Tot deze categorie behoren onder andere de veldslagen van Woeringen (1288) en Kortrijk (1302).³⁴ Van dezelfde orde waren de tragische berichten over vor-

31 Londen, British Library, Add. 22.635; L. Weiland (ed.), ‘Continuaciones chronici Martini Oppaviensis. Continuatio Brabantina’, in *Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum*, dl. 24 (Hannover: Hahn, 1879), pp. 259–265.

32 Weiland, ‘Continuaciones’, p. 262. Voor de identificatie met Elizabeth Begaerts, zie: Govaert Wendelen, *Leges salicae illustratae: illarum natale solum demonstratum cum glossario salico vocum advaticarum* (Antwerpen: Ex officina Plantiniana Balthasaris Moreti, 1649), p. 106. Ex. Gent, UB, BL 132. Ik dank deze verwijzing aan Roger Dooms (Herk-de-Stad).

33 Vergelijkbare wonderverhalen komen voor in onder andere de veertiende-eeuwse Keulse voortzetting in Antwerpen, Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience, B. 419, f. 81r, 90r en 91r.

34 De Guldensporenslag wordt ook besproken in onder andere de voortzettingen in Luik, Bibliothèque de l’Université, Ms. 354,

sten die in de bloei van hun leven op onfortuinlijke wijze overleden. In het Maas-Rijngebied lieten de gewelddadige gebeurtenissen van de Gertrudisnacht een blijvende indruk na.³⁵

De manier waarop universele en gewestelijke historiografie in deze handschriften bij elkaar werd gebracht, is van een andere orde dan de verzameling van wereldkronieken en regionale geschiedschrijving in het Berghse handschrift. Toch zijn er ook belangrijke parallellen. In de veertiende-eeuwse voortzettingen van het *Chronicon* werd de gewestelijke geschiedenis van de Nederlanden in verband gebracht met de tweewaardenleer, die de macrostructuur van Troppaus kroniek bepaalde. De berichtgeving van lokale voortzetters beperkte zich niet langer tot verafgelegen gebieden en de hoogste niveaus van kerk en staat. Hierdoor werden de voortzettingen een herdenkingsplaats voor memorabele gebeurtenissen uit de nabije en bredere omgeving. In het Berghse handschrift zijn de regionale kronieken opgenomen op de plaatsen waar doorgaans een voortzetting volgde, maar sterker nog dan de voortzettingen gaven deze kronieken het lokale en gewestelijke verleden een eigen plaats binnen de universele geschiedenis van pausen en keizers.

De hiërarchische opbouw van een ‘groeihandschrift’: het Hamburgse kroniekenhandschrift

Doordat Troppaus kroniek relatief beknopt was, kwam het *Chronicon* vaak voor in verzamelhandschriften of werden kopieën later samengebonden met andere handschriften. In de Nederlanden verscheen de tekst in het gezelschap van andere wereldkronieken, teksten over Troje, Rome of het Heilige Land, heiligenlevens en exempelen. De handschriften waarin het *Chronicon* voorkomt in combinatie met gewestelijke kronieken bestaan vaak uit meerdere gebruikseenheden en het is niet altijd duidelijk of de verschillende delen voor het eerst werden samengebonden kort nadat ze werden vervaardigd of daarentegen pas veel later. Een uitzondering is het Hamburgse kroniekenhandschrift dat tussen 1465 en 1502 in verschillende productiefasen tot stand kwam en bewaard werd in het klooster van Grave aan de Maas bij Nijmegen.³⁶

SCHEMA 6 INHOUD VAN HAMBURG, STAATS- UND UNIVERSITÄTSBIBLIOTHEK, CARL VON OSSIETZKY, COD. HIST. 31B. Uit de inhoudstafel aan het begin van het handschrift blijkt dat de eerste drie teksten verloren zijn gegaan.

Hamburg, Staats- und Universitätsbibliothek, Carl von Ossietzky, Cod. hist. 31b	
[De sex aetatibus mundi]	
[De monarchiis quatuor orbis]	
[Historia abbreviata Godefridi Bullione]	
Robertus Monachus, Historia Hierosolymitana	f. 1r-33r

138v-139v en Antwerpen, Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience, B. 419, f. 86v en 88v.

35 In de nacht van 16 op 17 maart 1278 was Willem IV van Gulik met een klein leger Aken binnengedrongen en samen met twee van zijn zonen door een woedende volksmenigte vermoord. Zie hierover ook: Antwerpen, Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience, resp. B. 413, f. 167v en B. 419, f. 80v.

36 Hamburg, Staats- und Universitätsbibliothek, Carl von Ossietzky, Cod. hist. 31b; B. Lohse, *Die historischen Handschriften der Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg: Cod. hist. 1-100* (Hamburg: Hauswedell, 1968); A.J. de Mooy (ed.), *De Gelderse kroniek van Willem van Berchen. Naar het Hamburgse handschrift uitgegeven over de jaren 1343-1481*, Werken uitgegeven door Gelre 24 (Arnhem: S. Gouda Quint/D. Brouwer en zoon, 1950).

Mandeville, <i>Itinerarius</i>	f. 37r-56r
Alexander van Roes, <i>Memoriale de praerogativa imperii Romani</i>	f. 57r-62v
Briefwisseling tussen Adrianus IV en keizer Frederik I	f. 62v-63r
Martinus van Troppau, <i>Chronicon</i>	f. 64r-102r
Keulse voortzetting op het <i>Chronicon</i>	f. 102r-117r
Kroniek van de aartsbisschoppen van Keulen tot 1377	f. 119r-133r
Kroniek van de bisschoppen van Tongeren, Maastricht en Luik	f. 135r-164r
Dirk Frankenz. Pauw, <i>Historia de cladibus Leodiensium</i>	f. 165r-170v
<i>Gesta Treverorum</i>	f. 175r-190v
Genealogieën van de heren van Arkel en Egmond	f. 191r-197v
Willem van Berchen, <i>Gelderse kroniek</i>	f. 199r-235
<i>Annales Tielenses</i>	f. 236r-239r

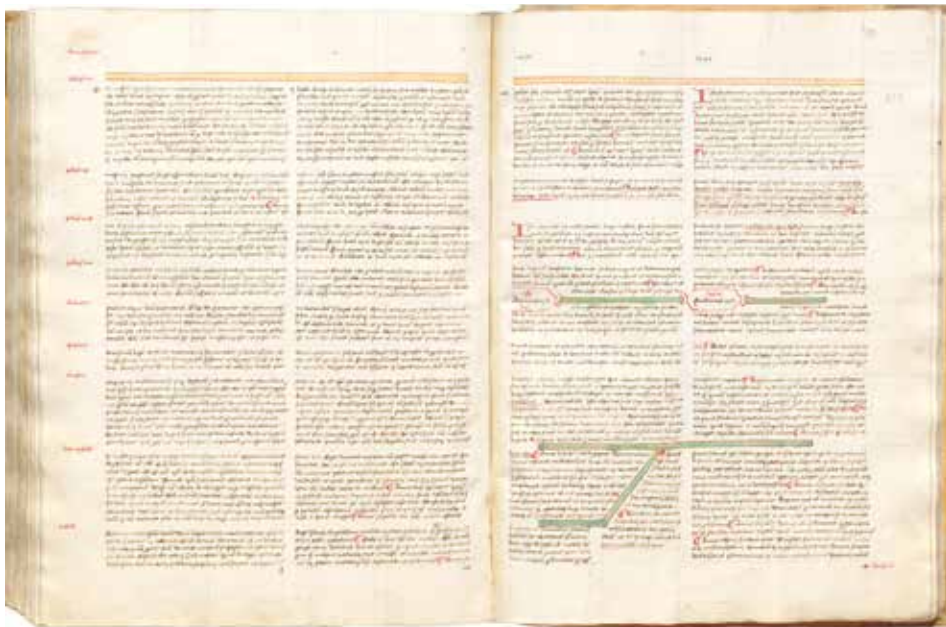
Het Hamburgse handschrift is een 'groeihandschrift': in opeenvolgende productiefasen werd de oorspronkelijke verzameling telkens opnieuw uitgebreid met extra materiaal.³⁷ De teksten in het eerste deel van het handschrift (f. 1r-133r) vormden aanvankelijk een op zichzelf staande gebruikseenheid. Het betreft een verzameling over wereldgeschiedenis, de kruistochten, het Heilige Land en de verhouding tussen pauselijke en keizerlijke macht. Aan het slot van deze macrogeschiedenis treden de aartsbisschoppen van Keulen op de voorgrond. De teksten in de eerste toevoeging (f. 135r-235v) sluiten hierbij aan. Het prinsbisdom Luik, dat was ontstaan uit de vroegere bisdommen Tongeren en Maastricht, behoorde tot de kerkprovincie Keulen. Het aangrenzende Trier was zoals Keulen een aartsbisdom. In dit deel van het handschrift kreeg de geestelijke macht, net als in Troppaus kroniek, voorrang op de wereldlijke heerschappij. Pas in de laatste twee teksten komt de afkomst van de Gelderse hertogen uit het huis Egmond en de geschiedenis van het hertogdom centraal te staan. De *Annales Tielenses* die nog later werden toegevoegd, verruimden het geografische spectrum naar Holland en Utrecht.³⁸ Tussen het Berghse kroniekenhandschrift en het wat latere Hamburgse handschrift bestaan een aantal opmerkelijke parallellen: ze ontstonden in dezelfde regio en zijn beide het resultaat van een gefaseerd ontstaansproces. Bovendien bevatten de twee verzamelingen teksten waarin de verhouding tussen geestelijke en wereldlijke macht wordt benadrukt en wordt die hiërarchie ook weerspiegeld in hun structuur.

Selectie en rangschikking van gewesten: het *Florarium temporum*

Het *Chronicon* werd al vlug na het ontstaan van de C-versie een veel geraadpleegde bron. In de Nederlanden ontleenden tussen 1280 en 1500 minstens achttien verschillende auteurs gegevens aan Troppaus pausen- en keizersgeschiedenis, die vervolgens werden verwerkt in kronieken in

³⁷ Over de term 'groeihandschrift': J.A.A.M. Biemans, 'De kerkhistoricus Willem Moll (1812-1879) als verzamelaar van Middel nederlandse handschriften. Over codicologie en de reconstructie van de vorm', *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 13 (2006), p. 178.

³⁸ De *Annales Tielenses* is een van de hoofdbronnen van de kroniek van Gelre in het Berghse handschrift. G. Waitz (ed.), 'Annales Tielenses', in *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores*, dl. 24 (Hannover: Hahn, 1879), pp. 21-27. De andere hoofdbron is de prozäkroniek van Brabant die in verschillende vormen voorkomt in Gent, UB, 1621, Brussel, KBR, IV 686 (*Een daet rolle*), Den Haag, KB, 71 C 12 en in het eerste deel van de *Veteris aevi analecta* van Matthaeus.

Afb. 4 De twee onderste stroken geven weer hoe Holland opgaat in de Bourgondische personele unie. De tekststrook van Holland (helemaal onderaan) smelt samen met de strook van Brabant en Vlaanderen met als resultaat één blok dat het label '[linea] Brabancie, Flandrie et Hollandie' draagt. Nicolaas Clopper, *Florarium temporum*. Duisburg, Landesarchiv Nordrhein-Westfalen – Abteilung Rheinland, AA 0640 Handschriften, Nr. C X 2, f. 311v-312r.

het Nederlands, Frans of Latijn. Schrijvers van gewestelijke kronieken namen vaak niet meer dan een enkel detail over uit het *Chronicon*, maar de auteurs van wereldkronieken gebruikten Troppaus kroniek stelselmatig als bron van inspiratie. Ik beperk me opnieuw tot een enkel voorbeeld dat dicht in de omgeving van het Berghse handschrift tot stand kwam.

Tussen 1464-1465 en 1472 werkte Nicolaas Clopper, priester in het klooster van Mariënhage bij Eindhoven, aan een wereldkroniek die begon bij de schepping en eindigde bij de Bourgondische inlijving van Luik in 1468.³⁹ Naar eigen zeggen schreef Clopper dit *Florarium temporum* ('Bloemhof der tijden') in opdracht van zijn vader, die raadsheer was van de Bourgondische hertogen Filips de Goede en Karel de Stoute. De compiler verzamelde het materiaal voor de kroniek uit een indrukwekkend aantal bronnen. Voor de gegevens over pausen en keizers verwees Clopper talloze keren naar de 'cronica Martini', de kroniek van Martinus van Troppau.

Voor wat de recentere geschiedenis betreft (ca. 1240-1430) kwam de strakke opbouw van Cloppers wereldkroniek sterk overeen met de uiteindelijke structuur van het Berghse kroniekenhandschrift. Net als de kronieken in de Berghse verzameling was het *Florarium temporum* hiërarchisch geordend volgens de tweezwaardenleer. Anders dan in het Berghse handschrift ontwikkelde de geschiedenis van de verschillende gewesten zich in Cloppers kroniek in parallelle

³⁹ N. Pijls, N. Arts en L. Toorians (red.), *Florarium temporum* (Bloemhof der tijden). Een laatmiddeleeuwse wereldkroniek door Nicolaas Clopper, geschreven in het klooster Mariënhage bij Eindhoven. Editie en gedeeltelijke vertaling door W. Erven (Hilversum: Verloren, 2018). Ik verwijs naar de digitale facsimile en editie van Willem Erven op de bijgevoegde USB-kaart.

horizontale stroken. Vanaf de geboorte van Christus wordt de ‘linea pontificum Romanorum’ de hoofdlijn van Cloppers kroniek. Daaronder volgen de aartsbisdommen Trier (tot 1389) en Keulen, dan pas de bisdommen Luik en Utrecht.

De onderste helft van de bladspiegel was voorbehouden aan een reeks wereldlijke vorsten, met bovenaan de Duitse rooms-koningen en keizers, vervolgens de koningen van Engeland en Frankrijk en onderaan de territoriale vorsten uit de Nederlanden. Ook in deze laatste categorie werd de gebruikelijke hiërarchie aangehouden: eerst de hertogen van Brabant, dan pas de graven van Vlaanderen en Holland. De inlijving van deze drie gewesten in de Bourgondische personele unie werd ook visueel weergegeven. Stapsgewijs versmolten de drie afzonderlijke tijdlijnen tot één gezamenlijke tekststrook (Afb. 4). In de benaming van dit tekstblok ‘[linea] Brabancie, Flandrie et Hollandie’ werden de namen van de afzonderlijke regio’s gehandhaafd. Binnen de personele unie behielden Brabant, Vlaanderen en Holland immers elk hun eigenheid.

Meer dan eens maakte Clopper in zijn kroniek duidelijk dat Filips de Goede als rechtmatig erfgenaam in al zijn vorstendommen was opgevolgd. Het vreedzame bewind van de hertog werd enkel verstoord door opstandige stedelingen. In Bourgondische kringen zal deze prestigieuze wereldgeschiedenis van Bourgondisch Brabant Cloppers vader als opdrachtgever en geldschietter ongetwijfeld in een positief daglicht hebben gesteld, maar in de proloog wordt met geen woord over mogelijke politieke motieven gerept. Als voornaamste drijfveer noemde Clopper zijn eigen fascinatie voor het verleden. Al in zijn jongensjaren was hij een gepassioneerd lezer van geschiedenisboeken. Nu wilde hij deze kennis delen met andere geïnteresseerden, die op hun beurt het vuur bij anderen konden aanwakkeren. In de geschiedenis zag hij één belangrijke constante: alle vorstendommen gingen uiteindelijk ten onder en de heersers die op het moment van schrijven nog op het toppunt van hun macht stonden, zou het stellig niet anders vergaan.

SCHEMA 7 OPBOUW VAN HET *FLORARIUM TEMPORUM* (VOOR DE PERIODE TUSSEN CIRCA 1240 EN 1430) EN DE INHOUD VAN HET BERGHSE KRONIEKENHANDSCHRIFT.

<i>Florarium temporum</i>	Berghse kroniekenhandschrift
Pausen van Rome	Pausen van Rome
Aartsbisdommen van Trier (stopt 1389)	–
Aartsbisdommen van Keulen	Aartsbisdommen van Keulen
Bisdommen van Luik	Bisdommen van Luik
Bisdommen van Utrecht	Bisdommen van Utrecht
–	Bisdommen van Münster
Keizers	Keizers
Koningen van Frankrijk	–
Koningen van Engeland	–
–	Hertogen van Gelre
	Graven van Holland
Hertogen van Brabant	Hertogen van Brabant
Graven van Vlaanderen	–
Graven van Holland	
–	Graven van der Mark

–	Nakomelingschap van Lodewijk IX (o.m. koningen van Frankrijk en Engeland)
–	Graven/hertogen van Kleef

Naast overduidelijke gelijkenissen vertonen de structuur van het *Florarium temporum* en de tekstverzameling in het Berghse kroniekenhandschrift toch ook enkele opmerkelijke verschillen. Doordat de wereldkroniek in Brabant werd samengesteld en de kroniekenverzameling in Gelre, richtten de samenstellers hun blik soms op andere gewesten en rangschikten ze de wereldlijke vorstendommen in een andere volgorde. In het *Florarium*, was het Lotharingse verleden van de Brabantse hertogen misschien de aanleiding om de geschiedenis van de Trierse aartsbisschoppen in een afzonderlijke tijdlijn te bespreken. De aanwezigheid van de kroniek van Münster in het Berghse handschrift kan worden verklaard doordat de Gelderse Achterhoek onder het bisdom Münster viel.

De samensteller van het Berghse handschrift ging bij het rangschikken van graafschappen en hertogdommen niet strikt hiërarchisch te werk. Anders dan Clopper, liet hij de Gelderse kroniek onmiddellijk volgen op de keizersgeschiedenis, waardoor Gelre aan het hoofd van de wereldlijke territoria in de Nederlanden kwam te staan. Strikt genomen kwam die plek toe aan het hertogdom Brabant, aangezien Gelre pas in 1339 tot hertogdom was verheven. Maar het is nog opmerkelijker dat Brabant in de Berghse verzameling ook na het graafschap Holland kwam. Vermoedelijk weerspiegelt de rangschikking van de gewestelijke kronieken in het Berghse handschrift dus de persoonlijke voorkeuren van de samensteller of de beoogde gebruiker.

Ook de selectie van wereldlijke vorstendommen ten behoeve van het *Florarium temporum* en het Berghse handschrift werd in hoge mate bepaald door het thuisland van de compilerator respectievelijk samensteller. Vanuit Brabant bekeken waren de buurlanden Vlaanderen en Holland een logische keuze. Bovendien maakten de drie gewesten sinds 1433 deel uit van dezelfde personele unie. Dat verklaart meteen ook waarom Gelre, dat toch ook aan Brabant grensde, in het *Florarium* geen eigen tekststrook kreeg, maar het moest stellen met losse berichten in de tijdlijnen van andere regio's. Vanuit Gelders perspectief mochten de naburige regio's Kleef en Mark niet ontbreken. De Gelderse hertog Arnold van Egmond was in 1430 gehuwd met Katharina van Kleef. In 1448 was Katharina's broer, Jan, hun vader in beide vorstendommen opgevolgd. De Kleefse verwantschap met Filips de Goede biedt geen bevredigende verklaring voor de aanwezigheid van de kronieken van Holland en Brabant in het Berghse handschrift.⁴⁰ Geografische nabijheid lijkt de doorslag te hebben gegeven.

Slotbeschouwing

Toevallige factoren, zoals de beschikbaarheid van voorbeeldteksten, kunnen van invloed zijn geweest op de opbouw en inhoudelijke samenstelling van verzamelingen zoals die in het Berghse

⁴⁰ Via hun moeder, Maria van Bourgondië, waren Katharina en Jan verwant met Filips de Goede. Bovendien was Jan in 1455 gehuwd met Elisabeth van Bourgondië, die eveneens een achterkleindochter van Filips de Stoute was. H. Cools, *Mannen met macht. Edelieden en de moderne staat in de Bourgondisch-Habsburgse landen (1475-1530)* (Zutphen: Walburg Pers, 2001), pp. 238-240.

handschrift.⁴¹ Ondanks de gefaseerde ontstaansgeschiedenis van het handschrift is in de huidige verzameling een weldoordacht organisatieprincipe te herkennen. Het ontwerp volgens de tweezwaardenleer met regionale uitbreidingen kan de samensteller hebben ontleend aan Martinus van Troppaus *Chronicon pontificum et imperatorum* of aan een tekstverzameling die op het *Chronicon* was gebaseerd. Hoewel de rijmvertaling van de pausenchroniek, noch de prozavertaling van de keizerschroniek specifiek voor het Berghse handschrift werden gemaakt, is stof uit Troppaus wereldchroniek in elk geval gebruikt als kader voor de geschiedenis van geestelijke en wereldlijke vorstendommen in het Maas-Rijngebied.

In het derde kwart van de vijftiende eeuw circuleerden teksten en handschriften die net als de tekstverzameling in het Berghse handschrift gestructureerd waren volgens de tweezwaardenleer volop in de Nederlanden, ook in Gelre. De teksten in deze handschriften, waaronder voortzettingen van het *Chronicon* en gewestelijke kronieken, vulden niet alleen de geschiedenis van pausen en keizers verder aan. Ze waren ook opslagplaatsen voor herinneringen aan belangrijke gebeurtenissen uit de eigen omgeving. Internationale impact, exemplarisch potentieel, lokale relevantie en politieke omstandigheden beïnvloedden welke gebeurtenissen werden gerapporteerd. Berichten over grote veldslagen in naburige landen kwamen zo naast nieuws over dynastieke huwelijken, vorstelijke overlijdens en lokale mirakelverhalen te staan.

De geografische oriëntatie van de voortzettingen op het *Chronicon*, van tekstverzamelingen zoals die in het Hamburgse handschrift en van teksten als het *Florarium temporum* werd bepaald door de achtergrond van de auteurs van de teksten, de samenstellers van de handschriften of het beoogde publiek. De keuze viel veelal op buurlanden of gewesten die anderszins een directe band hadden met de eigen streek. In het geval van wereldlijke vorstendommen konden dat de bisdommen zijn waartoe de thuisregio behoorde of gewesten waarmee een dynastieke band bestond. Zo weerspiegelde een verzameling gewestelijke kronieken de historiografische kennis en het informatienetwerk van de samenstellers of eindgebruikers en het beschikbare bronmateriaal, of een geografisch gebied dat hen interesseerde. Die interesse kon beroepsmatig zijn of politiek-ideologisch getint, maar het is evengoed mogelijk dat de bredere omgeving van de eigen thuisbasis zondermeer de belangstelling heeft gewekt. Wie de kronieken in het Berghse handschrift heeft verzameld is niet bekend. Het wapen van de heren van den Bergh op f. 1*v maakt aannemelijk dat Willem II van den Bergh (1404-1465) de eerste bezitter is geweest van het handschrift. Uit de inhoud en structuur van de tekstverzameling blijkt dat de geschiedenis van Gelre en omstreken hem na aan het hart lag. Of er achter die belangstelling een diepere reden moet worden gezocht, valt moeilijk te zeggen, maar de geografische dekking van de kronieken sluit in ieder geval goed aan bij de verspreide ligging van de bezittingen die Willem II van den Bergh tijdens zijn leven vergaarde.

41 Zie over de toevallige factoren B. Besamusca, *Boeken uit Brugge. Over de materiële context van de Middelnederlandse literatuur*, Oratie (Utrecht: Universiteit Utrecht, 2017), pp. 32-33.

